

ÜMEYYE b. HALEF

Ümeyye'yi kimin öldürdüğü hakkında farklı rivayetler vardır. Oğlu Safvân, Tâif Seferi dönüşü müslüman olmuştur. Safvân'ın oğlu Abdullah da Kureys eşrafından olup cömertliği ve üstün zekâsıyla tanınan bir tâbidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzî*, s. 56, 61, 91, 92, 111, 112; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I-II, 631, 632, 638-639, 713; ayrıca bk. İndeks; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 66, 72, 102, 112, 117, 120; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, 140, 160, 162, 174; Belâzürî, *Ensâb*, I, 150-151, 308; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), II, 337, 371, 437-438, 451-453, 456-457; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 221-226; Zehebî, *Târîḥu'l-İslâm: el-Megâzî*, s. 51, 59, 60, 62, 63, 73, 74, 105, 126, 330; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1417/1997, II, 208; IV, 114, 216, 221-222, 259, 268; V, 60-64, 132-134; Köksal, *İslâm Tarihi* (Mekke), IV, 44, 51, 96, 97, 125; V, 119, 120; VI, 142, 159; Sa'd Yûsuf Mahmûd Ebû Azîz, *Ricâl ve nisâ' mü-beşşerûne bi'n-nâr enzelallahû fihim Kur'ân*, Kahire, ts. (Mektebetü't-Tevfîkiyye), s. 250-259; M. Ali Kapar, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Konya 1993, s. 118, 124, 181; M. Muranyi, "Umayya b. Kḥalaf", *El*² (İng.). X, 839-840.



MEHMET BAHÂÜDDİN VAROL

ÜMİT

(bk. RECÂ).

ÜMİTSİZLİK

(bk. YEİS).

ÜMMEHÂT-I SÜFLİYYE

(أُمَمَاتُ السُّفْلَى)

Tabii varlıkların ilkesi sayılan dört madde için kullanılan felsefe terimi

(bk. ANÂSİR-ı ERBAA).

ÜMMEHÂTÜ'L-MÜ'MİNİN

(أُمَمَاتُ الْمُؤْمِنِينَ)

H. Peygamber'in hanımları için kullanılan bir tabir.

"Müminlerin anneleri" demektir. Bu tabir, "Peygamber müminlere kendi canlarından daha yakındır, onun hanımları ise müminlerin anneleridir" âyetine dayanmaktadır (el-Ahzâb 33/6). Ümmehâtü'l-mü'minin yanında "ezvâc-ı tâhirât" tabiri de kullanılır. Resûlullah on bir kadınla evlenmiştir. Bunlar evlilik sırasına göre şöylece sıralanabilir: Hatice (Hadîce) bint Hu-

veylid: Hz. Peygamber'in ilk hanımı olup İbrâhim dışındaki bütün çocuklarının annesidir. Resûl-i Ekrem Hatice ile evli iken başka bir kadınla evlenmedi. Hicretten üç yıl kadar önce 10 Ramazan'da (19 Nisan 620) Mekke'de vefat etti. Sevde bint Zem'a: Resûlullah kendisiyle evlendiği sırada elli yaşında beş çocuklu dul bir kadındı. Hz. Peygamber'in küçük yaştaki kızları Ümmü Külsûm ile Fâtîma'ya baktı. Hz. Âişe ile evleninceye kadar Resûl-i Ekrem'in tek eşi olarak kaldı. 23 (644) yılında Medine'de vefat etti. Âişe bint Ebû Bekir: Nikâhları hicretten önce kıyıldı, ancak evlilikleri 2. yılın Şevval ayında (Nisan 624) gerçekleşti. Resûlullah onun kolları arasında vefat etti ve odasına defnedildi. 17 Ramazan 58 (14 Temmuz 678) tarihinde Medine'de vefat etti. Hafsa bint Ömer: Kocası Huneys b. Huzâfe'nin Bedir Gazvesi'nden dönüşte hastalanıp Medine'de vefat etmesinden sonra Resûlullah kendisiyle evlendi (Şâban 3 / Ocak 625). Okuma yazma bilen çok az sayıdaki hanımlardan biriydi. 45 (665) yılı civarında Medine'de vefat etti. Zeyneb bint Huzeyme: Âmir b. Sa'saa kabilesiyle müslümanlar arasında bozulan ilişkileri düzeltmek isteyen Hz. Peygamber, bu kabilede olan ve ikinci eşi Bedir Gazvesi'nde şehid düşen Zeyneb ile Ramazan 3 (Şubat-Mart 625) tarihinde evlendi; ancak Zeyneb kısa bir süre sonra vefat etti (Rebiülâhîr 4 / Eylül 625). Ümmü Seleme Hind bint Ebû Ümeyye: İlk müslümanlardan ve Habeşistan muhacirlerindendir. Kocası Ebû Seleme, Uhud Gazvesi'nde aldığı yara sebebiyle öldükten sonra Resûl-i Ekrem kendisini 4. yılın Şevval ayında (Mart 626) nikâhladı ve Ümmü Seleme onun en son ölen eşi olarak 62'de (681) seksen dört yaşında iken Medine'de vefat etti. Zeyneb bint Caḥş: Resûlullah'ın evlâtlığı Zeyd b. Hârise kendisini boşadıktan sonra Hz. Peygamber'e nikâhlандığı (Zilkade 5 / Nisan 627) Kur'an'da bildirilmiştir (el-Ahzâb 33/37). 20 (641) yılında vefat etti. Resûl-i Ekrem'den sonra ölen ilk hanımıdır. Cüveyriye bint Hâris: Benî Mustalîk kabilesinden olup bu kabileyle yapılan savaşta kocası ölmüş, kendisi de esir düşmüştü. Fidyenin ödenmesi hususunda yardım istediği Resûlullah'ın teklifi üzerine onunla evlendi (5/627). 56 yılı Rebiülevvelinde (Şubat 676 veya 50/670) Medine'de vefat etti. Safiyye bint Huyey: Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleşen Benî Nadîr'in reisi Huyey'in kızıdır. Hayber'in fethi sırasında kocası ölmüş, kendisi de esir alınmıştı. Hz. Peygamber savaştan sonra onu nikâhladı (7/628).

50 yılı Ramazanında (Ekim 670) veya 52'de (672) Medine'de vefat etti. Ümmü Habîbe Remle bint Ebû Süfyân: Habeşistan muhacirlerindendir. Kocası orada din değiştirip ölünce kendisi dul kaldı ve Resûl-i Ekrem'in Habeşistan'a gönderdiği bir elçi vasıtasıyla kendisine nikâhlanıp Medine'ye getirildi (Zilkade 7 / Mart 629). 44 (664) yılında Medine'de vefat etti. Meymüne bint Hâris: Resûlullah'ın en son evlendiği kadındır. Umretü'l-kazâ sırasında Mekke'de Hz. Peygamber onu kendisine nikâhladı; ancak Mekkeliler müslümanların üç gün içinde şehri terketmesini istediklerinden zıfafları Mekke'den Medine'ye dönüş yolunda Serif'te gerçekleşti (Zilkade 7 / Mart 629). 51'de (671) vefat etti. Hz. Peygamber'in tâlip olup sonra nikâh kıymaktan vazgeçtiği veya nikâhladığı halde beraber olmadığı kadınlar da vardır. Bunların adları ve sayılarıyla ilgili muhtelif rivayetler bulunmakta (Abdürrezzâk es-San'ânî, VII, 490), Fâtîma bint Dahhâk ile Esmâ bint Nu'mân dışındakilere dair nakillerin kesinlik kazanmadığı belirtilmektedir (İbn Sa'd, VIII, 218-219); ayrılık sebepleri hakkında da farklı bilgiler verilmektedir (Buhârî, "Tâlâḥ", 3).

Resûl-i Ekrem'in iki câriyesinden ilki Reyhâne bint Şem'un'dur. Benî Kurayza muhasarasında esir olarak Resûlullah'ın payına düştü. Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber onunla evlendiği için özgürlüğüne kavuştuğu, bazı kaynaklarda ise câriye olarak kalmayı tercih ettiği bildirilmektedir. Vedâ haccından kısa bir süre sonra vefat etti (10/632). İkinci câriyesi Mâriye'dir. Bizans'ın İskenderiye valisi ve Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mîna'nın Resûl-i Ekrem'e gönderdiği hediyeler arasında bulunan hristiyan bir câriye idi. Zilhicce 8'de (Nisan 630) İbrâhim'i dünyaya getirdi. Hz. Ömer döneminde Medine'de vefat etti (16/637). Bunların dışında Zeyneb bint Caḥş'ın Resûlullah'a ömrünün son günlerinde hediye ettiği Nefise ile adı bilinmeyen bir câriyeden bahsedilmekteyse de meşhur olan rivayete göre Resûlullah'ın iki câriyesi vardı. Resûl-i Ekrem'in vefatı sırasında Hz. Hatice ile Zeyneb bint Huzeyme dışındaki dokuz hanımı ve Mâriye hayattaydı. Hatice yirmi beş yıl ile en uzun süreli, Zeyneb ise birkaç ayla en kısa süreli hanımı olmuştur. Resûlullah'ın vefatından sonra hanımlarının geçimi beytül-mâlden kendilerine tahsis edilen ödenekle sağlanmış, ayrıca Abdurrahman b. Avf gibi sahâbîler kendilerine hediyeler göndermek suretiyle ihtiyaçlarını karşılamıştır. Hz. Peygamber'in, vefatından sonra ha-

nımlarının geçimine yardımcı olacak kişiler hakkında övücü sözleri vardır (*Müsned*, VI, 104, 120-121, 135).

Resûlullah'ın yaşadığı dönemde çok evlilik olağan bir durumdu. Bununla beraber Resûl-i Ekrem'in Mekke dönemi boyunca tek eşi olmuştur. Medine devrinde birden fazla hanımla evlenmesinin çeşitli sebepleri vardır. Kabileler arasında bozulan ilişkileri evlilik bağı yoluyla düzeltmek, savaşlarda mağlûp edilen düşmanların kızlarıyla evlenip onların İslâm'a girişini kolaylaştırmak, böylece devletin konumunu güçlendirmek, korumasız kalan hanımları himaye etmek, birtakım dinî hükümleri onlar vasıtasıyla göstermek bunlar arasında sayılabilecek hususlardır. Çok evliliğe sınırlandırma getirip aynı anda en çok dört kadınla evliliğe izin veren âyet nâzil olduğu zaman Hz. Peygamber dörtten fazla hanımla evliydi. Kur'an'da yalnız ona has bir durum olarak bu evliliklerinin devamına izin verilmiş, ancak yeni bir evlilik yapmasına müsaade edilmemiştir (el-Ahzâb 33/50, 52). Müminlerin anneleri konumundaki eşlerinin boşandıkları takdirde başkaları ile evlenmeleri Kur'an hükmüyle yasaklanmıştır.

Ümmehâtü'l-mü'minîne has hükümler söz konusudur. Kur'an-ı Kerim'de onların diğer kadınlardan farklı olduğu belirtilerek (el-Ahzâb 33/32) bu konularına uygun biçimde davranmaları emredilmiş, günahlarına ve sevaplarına iki kat karşılık verileceği bildirilmiştir (el-Ahzâb 33/30-31). Ayrıca vakarlarını muhafaza etmeleri, gerekmedikçe sokağa çıkmamaları, Câhiliye dönemindeki kadınlar gibi sokakta serbest hareket etmemeleri istenmiştir. Bü-

tün mümin kadınlara olduğu gibi onlara da örtünme emredildikten başka yabancı erkeklere hiç görünmemeleri gerektiği bildirilmiştir. "Tahyîr" âyetiyle (el-Ahzâb 33/28-29) dünya hayatının nimetleri ve Hz. Peygamber arasında bir tercih yapmaları istenmiş, neticede hepsi onun yanında kalmayı tercih etmiştir. Resûl-i Ekrem'in hanımlarının evlerine izinsiz girilmesi yasaklanmış, kendilerine ancak perde arkasından soru sorulmasına izin verilmiştir (el-Ahzâb 33/53).

Resûlullah'ın eşlerinin özellikle dinin tebliğinde ve müslüman kadınların eğitiminde büyük hizmetleri olmuştur. Aile içindeki özel hayat ve kadınlara mahsus durumlarla ilgili sünnetlerin çoğu Hz. Peygamber'in hanımları vasıtasıyla ümmete intikal etmiştir. Yaş, huy ve mizaç, kabiliyet ve kültür yönünden birbirinden farklı kadınların aynı çatı altında bir araya gelmesi çeşitli ailevi hadiselerin doğmasına yol açmış, böylece zengin bir sünnet birikiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Birden fazla hanımının bulunması Resûl-i Ekrem hakkında daha geniş bilgi edinme imkânı sağlamış, bunların farklı tarihlerde vefat etmesi aile hayatıyla ilgili sünnetlerin aktarma süresinin uzamasına imkân vermiştir. Ümmehâtü'l-mü'mininin her biri kendine mahsus faziletlerle öne çıkmıştır. Bunların içinde en faziletlisinin hangisi olduğu tartışma konusu edilmiş, Hatice ile Âişe bu hususta diğerlerinden daha üstün kabul edilmiştir. İkisinin birbirine üstünlüğünden bahsetmek yerine Hz. Hatice'nin İslâm'ın ilk günlerindeki büyük hizmetlerine, Hz. Âişe'nin de Resûlullah'ın vefatından sonra di-

nin öğretilmesi ve tebliği alanındaki faaliyetlerine işaret edilmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in kızları da faziletlerinden dolayı ve İslâmî edep gereği ümmehâtü'l-mü'minin olarak anılmalarına rağmen bunlarla aynı fikhî hükümlere tâbi değildir. Resûl-i Ekrem'in hanımları onun vefatından sonra da sağlığında ikamet ettikleri hücrelerinde yaşamışlardır. Mescid-i Nebvî'ye bitişik olan bu basit ve sade hücreler, Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik tarafından Mescid-i Nebvî'nin genişletilmesi için 87 (706) veya 88 (707) yılında yıktırılmıştır.

Ümmehâtü'l-mü'mininin her birine dair müstakil eserler yazıldığı gibi (Muhammed b. İbrâhim eş-Şeybânî, bk. bibl.) İslâm tarihi boyunca ve yakın dönemlerde hepşiyle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Ma'mer b. Müsennâ'nın *Tesmiyetü ezvâcî'n-nebî ve evlâdih* (MMA, XIII/2 [Kahire 1387/1967], s. 225-286; Basra 1969; Beyrut 1985), Ebû Mansûr İbn Asâkir'in *Kitâbü'l-Erba'ün fi menâkıbi ümmehâtî'l-mü'minin* (Dimaşk 1986), Muhibbuddin et-Taberî'nin *es-Simtü's-semîn fi menâkıbi ümmehâtî'l-mü'minin* (Halep 1928; Beyrut 1997), İbnü'l-Mibred'in *el-İkdu't-tâm fimen zevvecehü'n-nebî 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm* (Riyad 1405/1985), Şemseddin eş-Şâmî'nin *Ezvâcü'n-nebî* (Medine 1992), Mûsâ Şâhin Lâşin'in *Ezvâcü'n-nebî* (Riyad 1407/1987), Saîd Hârûn Âşûr'un *Fıkhü sîreti nisâ'i'n-nebî* (Beyrut 1988), Abdüssabûr Şâhin ve İslâh Abdüsselâm er-Rifâî'nin *Mevsû'atü ümmehâtî'l-mü'minin* (Kahire 1991) ve Muhammed b. Süleyman b. Sâlih er-Rebiş'in *Ümmehâtü'l-mü'minin fi's-sünneti'n-nebeviyye* (Beyrut 1431/2010) adlı eserleri zikredilebilir (ayrıca bk. Muhammed b. İbrâhim eş-Şeybânî, tür.yer.).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, VI, 104, 120-121, 135; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 249-250; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-Azamî), Beyrut 1390/1970, VII, 489-490, 492; İbn Hişâm, *es-Sîre* (Zekkâr), II, 1058-1063; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 141-161, 216-220; Ebû Zû'r'a ed-Dimaşkî, *Târîh* (nşr. Şükrullah b. Nî'metullah el-Kücânî), Dimaşk 1980, I, 489-495; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 84-86; İbn Beşkuvâl, *Çavâmizü'l-esmâ'i'l-mübhem* (nşr. İzzeddin Ali es-Seyyid - M. Kemâleddin İzzeddin), Beyrut 1407/1987, II, 529-533; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 215; Abdülmü'min ed-Dimyâtî, *Nisâ'ü Resûlillâh ve evlâdühü ve men sâlefehü min Kureyş ve hulefâ'ihim ve gayrihim* (nşr. Fehmî Sa'd), Beyrut 1409/1989, s. 29-110; Ebû'l-Berekât en-Nesevî, *Medârikü't-tenzil*, İstanbul 1984, III, 309; Mûsâ Şâhin Lâşin, *Ezvâcü'n-nebî*, Riyad 1407/1987, s. 9-20; Muhammed b. İbrâhim eş-Şeybânî, *Mu'cemü mâ üllife 'ani's-sâhâ-*



Cennetü'l-bakî'da ümmehâtü'l-mü'mininin yan yana bulunan mezarları

ÜMMEHÂTÜ'L-MÜ'MİNİN

be ve ümmehâtü'l-mü'minin ve âli'l-beyt, Küveyt 1414/1993, tür.yer.; Sâmîye Müneyyî, *Ümmehâtü'l-mü'minin ve benâtü'l-hâdî'l-beşîr*, Kahire 1423/2002; Muhammed b. Süleyman er-Rebiş, *Ümmehâtü'l-mü'minin fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Beyrut 1431/2010, tür.yer.; B. Stowasser, "The Mothers of the Believers in the Hadith", *MW*, LXXXII/1-2 (1992), s. 1-36; Kevser Kâmil Ali – Salim Ögüt, "Çok Evlilik", *DİA*, VIII, 365-369; Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", a.e., X, 498-501; M. Yaşar Kandemir, "Muhammed", a.e., XXX, 427-428.



AYNUR URALER

ÜMMET

(الْأُمَّةُ)

Bir peygamberin
tebliğ ettiği dine inanan
veya o dine muhatap olanların
meydana getirdiği topluluk
anlamında terim.

Sözlükte "yönelmek, kastetmek; öne geçmek, imam olmak" mânalarındaki **emm** kökünden türeyen **ümme** kelimesi "kendilerine peygamber gönderilmiş topluluk, kavim, her kabileden bir grup insan, her canlı cinsi, bütün iyilikleri şahsında toplamış kişi veya kendisine uyulan önder" gibi anlamlara gelir (*Lisânü'l-ʿArab*, "emm" md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 175-176). Râgıb el-İsfahânî ümmeti "aynı dine inanma, aynı zamanda yaşama veya aynı mekân-da bulunma gibi önemli bir unsurda toplanan gruplar" diye açıklamıştır (*el-Müfredât*, "emm" md.). Bazı şarkiyatçılar kelimenin aslının İbrânicé, Ârâmicé veya Akkadca olabileceğini ileri sürmüşse de bu iddia temelsiz bulunmuştur (*İA*, XIII, 102). Kur'an-ı Kerim'de altmış dört yerde geçen ümmet kelimesi yukarıda sözü edilen anlamlarda kullanılmıştır. Bu bağlamda insan topluluklarının yanı sıra hayvan ve cin topluluklarına (el-En'âm 6/38; el-A'râf 7/38), benzer inanç ve hayat tarzına sahip insan gruplarına da (el-Bakara 2/213) ümmet denilmiştir. Kelime, "Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir ümmet bulunsun" meâlindeki âyetle (Âl-i İmrân 3/104) olduğu gibi büyük bir topluluk içindeki özel bir zümreyi de ifade etmektedir. Bazı âyetlerde ümmet "din, inanç sistemi, yol" mânalarında geçer (el-Mü'minûn 23/52). "İbrâhim gerçekten Allah'a itaat eden, tevhid ehli, başlı başına bir ümmetti" âyetinde (en-Nahl 16/120) Hz. İbrâhim'in hidayet önderi ve bütün iyiliklere sahip bir kimse vasfıyla (Taberî, VII, 660-661) tek başına bir ümmet sayıldığı belirtilmektedir (Fahreddin er-Râzî, XX, 283-284). Kelime bazı âyetler-

de "zaman, müddet ve devir" mânasını ifade etmektedir (Hûd 11/8; Yûsuf 12/45). Wensinck'e ait hadis indeksinde on bir sütün tutan kaynakların çoğunda Muhammed ümmetinden söz edilmiş, onların üstünlük ve görevlerine yer verilmiştir (*el-Mu'cem*, "emm" md.).

Literatürde ümmet kelimesine verilen birçok anlam büyük oranda Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde yer almaktadır. İslâm âlimleri ümmeti iki mânada kullanmıştır. Birinci anlamda, son peygamberin gelişi ve İslâmiyet'in doğup Arabistan yarımadasının dışında duyulmasından itibaren bundan haberdar olan bütün insanları ifade eder. Bu insan kitlelerine "ümme-i da'vet, ümmet-i belâğ" denilmiştir. Bu anlayış Kur'an-ı Kerim'de geçen, Resûlullah'ın bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı (Sebe' 34/28; krş. el-A'râf 7/158), âlemlere rahmet vesilesi (el-Enbiyâ 21/107) bir elçi olarak gönderildiği şeklindeki beyanlara dayandırılmıştır. Resûl-i Ekrem'den nakledilen bir hadiste dünya var oldukça Cenâb-ı Hak tarafından İslâm dininin sesinin çadırda, köyde ve şehirde yaşayan bütün insanlara duyurulacağı belirtilmiştir (*Müşned*, IV, 103; VI, 4; sıhhati için bk. a.e. [Arnaût], XXVIII, 154-156; XXXIX, 236-237). Dinî kaynaklarda yer alan bu ifadelerin yanı sıra günümüze kadar geçen on dört asırlık zaman içinde İslâmiyet'in güçlenerek evrensel din haline gelmesi de ümmetin oluşumunun tarihi ve sosyolojik kanıtını teşkil etmektedir. İslâm'ın sesini duyurmayan insanlar ise fetret ehlinden sayıldığından özel hükümlere tâbidir (bk. FETRET). Âlimlerin ümmet kelimesine verdiği ikinci anlam, "Hz. Muhammed'e iman edip tâbi olan kitleler" (ümme-i Muhammed) şeklindedir ve kelimenin yaygın kullanılışı da bu yöndedir; bu kitlelere de "ümme-i icâbet" denilmiştir. Kur'an'da yer alan "mütedil ümmet" (el-Bakara 2/143) ve "en hayırlı ümmet" (Âl-i İmrân 3/110) ifadeleri, ayrıca çok sayıdaki hadis rivayetinde tekrarlanan ümmet kelimesi Muhammed ümmetini belirtmektedir.

Hicretten sonra Hz. Peygamber'in Mekte müşriklerine karşı Medine halkının bağlılığını sağlamak için Ehl-i kitap dahil bu şehirdeki bütün gruplarla yaptığı antlaşmada (Medine vesikası) yahudi kabilelerinin müminlerle beraber "ümme" diye zikredilmesi, bu kavramın kapsamı hakkında farklı görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. W. Montgomery Watt ümmetin müslümanlardan ziyade müminlerle ilişkilendirildiğini ve Medine yahudilerinin ümmet-i Muhammed içinde sayıldığını ileri

sürmüş (*Muhammad at Medina*, s. 240-241), buna karşılık diğer bazı müellifler söz konusu antlaşmadaki ifadenin kabilevi bir beraberliğe işaret ettiğini söylemiştir (Denny, *JNES*, XXXVI [1977], s. 39-47). Şehri koruma, farklı gruplar arasında huzur ve barışı sağlama amaçlı Medine antlaşmasının dinî mahiyetten ziyade toplumsal bir uzlaşma metni olduğu açıktır. Bu yönden, yahudilerin İbrâhimî gelenekten kaynaklanan bir inancı taşımaları dolayısıyla müminlerle bir arada anılıp antlaşmanın tarafı sayılmaları tabiidir. İslâm'ın tebliğ süreci ilerlediğinde müslüman toplumlar İbrâhimî dinlerin bütünlüğü içinde kalmakla birlikte kendi ayrıcalıklı özellikleriyle müstakil bir ümmet vasfını kazanmıştır. Nitekim her peygamberin temel görevi, ilâhî vahyi insanlara tebliğ edip fert ve toplumun dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayan dine bağlanmasına gayret göstermektir.

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre insanlık tarihinde çeşitli kavimler hak dine uymadıkları için helâk edilmiştir. Hz. İbrâhim'in tebliğine dayanan Hanîf dinini puta tapan topluluklar arasında bazı kişiler devam ettirmiş, en temel ilkeyi oluşturan tevhid inancı Yahudilik ve Hristiyanlık'ta zedelenerek varlığını sürdürürebilmiş, İslâmiyet'te ise başlangıçtan itibaren ilâhî dinin inanç esasları müdahalelerden korunarak bugüne ulaşmıştır. Kur'an'da İbrâhim'in yahudi veya hristiyan değil Allah'ın birliğini benimseyen dosdoğru bir müslüman olduğu ifade edilirken (Âl-i İmrân 3/67) bu gerçeğe vurgu yapılmıştır (bk. DİNİ KAYIIM). Yine Kur'an'da müslümanların kiblesinin Hz. İbrâhim'in bina ettiği Kâbe'ye çevrilmesi olayı anlatılırken onlardan "vasat bir ümmet" diye bahsedilmiştir (el-Bakara 2/143). Taberî vasat kelimesini "orta yolu takip ederek ifrat ve tefrite kaçmayan" şeklinde açıklamıştır. Zira hristiyanlar Hz. İsa'yı tanrı olarak nitelendirdikleri gibi içlerinden bir grup dünyadan el etek çekmek suretiyle aşırılığa kaçmış, yahudiler de Allah'ın kitabını değiştirip peygamberleri öldürdükleri ve bazı sözleri Allah'tan gelmiş gibi gösterdikleri için küfre düşmüştür (*Câmî'u'l-beyân*, II, 10-11). Müfessirler vasat kelimesine "en hayırlı" anlamını vermişler, âyetin bağlamından hareketle Muhammed ümmetinin dünya var oldukça orta yolu takip eden hakemler (adl ve hüccet) konumunda bulunacağını söylemişlerdir (a.g.e., a.y; Mâtürîdî, I, 260-261). Böyle bir ümmetin yanlış üzerinde ittifak edip hak yoldan ayrılması mümkün görülmemiş, ümmetin bir konuda görüş birliğine varması (icmâ) fıkhi